

Oda azért még elmegyek

Tiszta Amerika

Edények vagy ruhadarabok emlegetésekor ma sem szokatlan a „tisztá” jelző használata, ám a szó átvitt jelentései halványulóban vannak a mai budapesti köznyelvben. Akárhogy is, a „tisztá Amerika” kifejezést mindannyian világosan értjük. Régebben inkább a „kész Amerika” szólás dívott; Amerikán persze csakis az Egyesült Államokat kellett és kell érteni, a „készén” és a „tisztán” pedig azt, hogy „teljesen olyan”. *Teljesen* persze semmi sem lehet olyan, mint másvalami. A Magyar Média szépségversenye vagy a Thermal-szállóbeli Csillagfény-show (megjelenés csak fűrdőruhában; „Őn lesz a csillag, Őn lesz a fény!”) az itthoniak szemében ugyan „tisztá Amerikának” tetszhetett egy-egy pillanatra, valójában mégiscsak hasonlíthatatlanul magyar tüneményekről van szó. Természetesen maga Amerika sem „tisztá Amerika”, vagyis nem felel meg az Amerika-képzetek itteni szokvány-konvencióinak (hisz nem felel meg még az ottaniaknak sem). De éppen így felel meg igazán a „Tiszta Amerika” cím Gothár Péter és Esterházy Péter második közös filmjének, egy olyan magyar filmnek, amely nagyobb részt New Yorkban játszódik, főhőse pedig egy botcsinálta diasszidens. A címben rejlt nyelvi-logikai paradoxia (a hasonlítás és azonosítás kettőssége) ott viládlódik az egész filmben, de már a bevezető inzerit-jelenetekben is, például abban az *álomszerű* képsorban, amelyben a főszerepet játszó Lukács Andor *valóban* a Brooklyn-hídon görkoresolyázik. („Görkorizni a Brooklyn-hídon!” — az efféle álmok aligha az amerikaiakra vallanak elsősorban, bár hollywoodi sugallatokból is táplálkoznak.) A *Tiszta Amerikában* sajtóságosan keverednek a hazai ábrándokat követő képi és verbális utalások a 20th Century Fox- vagy a Columbia Pictures-kalandfilmek számos

stíluselérével, még bravúrosabb azonban, hogy az utóbbi motívumok a film dokumentarisztikus tónusaival is összhangban vannak. E tónusok ugyanakkor eleve nem idegenek a cselekménytől, minthogy ebben a filmben semmi hihetetlen nem történik, sőt, csaknem minden, ami furcsa itt, éppúgy jeges realitásként hat, mint amiben nem találunk meglepőt. Nem mintha Gothár és Esterházy a *Florida*, a *paradicsomot*, Jim Jarmusch dezilluzionáló művét utánozták volna, filmjükben a közép-európai fénytörések *ugyanúgy* stílusmeghatározók, mint a színtér valósága. Ilymódon a *Tiszta Amerikára* még annál is kevésbé mondhatjuk, hogy „Amerikáról szól”, mint Jarmusch filmjére. De hát már a régi könyvek csillagmeséi sem a csillagvilágról szóltak; lássuk például a Büchner *Woyzeck*-jében található nevezetes mesét: „...s mert a földön egy árva lelket sem talált többé, hát föl akart menni az égbe, s a hold olyan barátságosan pislogott le rá. És ahogy végre odaért a holdhoz, hát látja, tisztára reves fa az egész. S akkor továbbment a naphoz, s ahogy odaér, látja, hogy nem más, csak egy elhervadt napraforgóvirág. Aztán ahogy a csillagokhoz ért, csupa arany legyeceke volt, oda voltak tűzdelve, mintha a töviszűrő gébics tűzdelte volna oda őket a kökénybokorra...” (Thurzó Gábor fordítása). Az égbe vagyni persze ma már nincs szokásban; jóideje a csillagos Amerika mindennek netovábbja. „Oda azért még elmegyek” — károgja saványúan a filmben Bodnár Erika, aki Tölgyesi Frigyesnét, a főhős testi-lelki konyhaszagot árasztó frigyártását alakítja. A férj talán már ekkor sejtí, hogy ő pedig nemcsak elmegy oda, hanem ott is marad, elhagyva a történettelen időnek azt a színterét, ahol a lakásmitéria vagy a „tűz van, babám!”-szindróma örö-

kösen aktuális moztémák. Dönteni mégis csak a tengerentúlon dönt, ahol már cselekednie is kell: az IBUSZ-csoporttól elszakadva megbújik egy vaslépeső magasában. Hamarosan megpróbálná visszavonni a döntést, a családi turistaútnak azonban akkor már vége, felesége és lánya hazautaztak. Elindul tehát, hogy végül eljusson a maga aranylegyecekéhez. Karácsony táján New Yorkban bókászva Tölgyesi hirtelen néhány fűcskát pillant meg egy nyitott előkertben. Ágaikon égő villanykörték a levelek. Senkit, aki erre jár, nem vonz ez a látvány, csak Tölgyesit. Megigézve közeledik a fákhoz, majd nekiront az egyiknek. Dühödten rázza, most értve meg, hogy a város soha nem lesz hajlandó semmilyen távlatot kitárni előtte, csupán holmi világvégi udvarokat.

Werner Herzog *Stroszek* című filmjének főhőse juthat eszünkbe, ő *szobácskát* bámul üveg mögül egy amerikai vurstliban, mielőtt szájbalóné magát (az egyik fűlkében idomított kakas polkázik, a másikban egy öreg nyúl ütöget apró billentyűket). Csak hát a jó hülye Stroszekért (vagy Stroszek személyében magunkért) jobban fáj a szívünk, mint a jó hülye Frigyesért, akit egyébként gengszterek hullajtának végül a Hudsonbe (vagy az East Riverbe? a Harlem Riverbe? — végtelenen mindegy), egy korábbi, hasonló gyilkosság szerencsétlen tanújaként. Tölgyesi halálát csupán vizsgálógva nézzük: szomorúság nélküli rossz közérzettel. Ki tudja, az ő halála talán többet fed fel a világról, mint Stroszeké, ha azonban így van, ez a több kevésbé érdekes, mint az a kevesebb. Tölgyesi fakóbb és puhább egyéniségű figura Stroszeknél, s ráadásul *ismerősen* keskeny lelki utakon jár. Ezekről a magyar néző a legkitűnőbbben tudhatja, miféle csapdák, így fölöttébb irritáló látnia, amint valaki ily jámbor módon él együtt a belételepült, nyűgösen aforisztikus szemlélettel. (Ha *ettől* próbálna menekülni Frigyes, bizony sirathatnánk, látva szörnyű kudarcát.) De nem egyszerűen Tölgyesiről van szó. A bonmot-k szövegeke ugyanis az egész film rosszul szervülő stílusrétegévé duzzad, különféle szellemességek halmaza marad anélkül, hogy bármi kirajzolódna belőle. Ellenpéldaként éppen Esterházy prózáját hozhatjuk fel, amelynek aforisztikus vonásai és hulladék-szövegelemei a szöveg egészében szemlélyessé válnak, így maguk is a trivialitáson való túlemelkedés eszközeivé lényegülnek. A filmben azonban „jó beköppések”-módjára, darabosan csikorognak-súrlódnak az amúgy szép mondatok is, mint valami poén-kiarúftáson; kapcsolódásuk azzal, amit látunk, sokszor lehangolóan mesterkelt. A mesterkeltég nem feltétlenül lehangoló, a művészetben pedig különös jogai vannak, ám a filmbeli kiszólások túlon túl gyakran

emlékeztetnek a hazai mozi-rutin szellemére (vagyis: senmi különörsre). Nem mindig látszik indokoltnak az sem, miért hangsúlyosak a filmekben a „Magyarország? Hát az meg hol van?” — típusú társalgási minták és egyéb, nagyon kézenfekvő jelenetek. De főként nem válik a javára a filmnek az, amit a forgatókönyv *stíklájé-nek* nevezhetünk. Nevezetesen: a *Tiszta Amerika* nem Amerikában kezdődik — ez kifogástalan volna —, hanem itthon, ahol viszont csak röpké percekét töltünk. Annyit így is felfoghatunk, hogy a főhős körül mi-féle gyűrű zárult be, de hogy miképpen történt ez, hogy ki ez a férfi egyáltalán, arról semmit sem tudunk meg. Vélhetjük szimpla forgatókönyv-teremtőnek is. Az itthoni életnek ez a jelzésszerű felvilantása az alkotók *haveri* gesztusa: mintha ezt a mondatot olvastatnák velünk: „ittthon szar, tudjuk mind”.

ről folyik itt a szó, mégis azzal fenyegetnek ezek a percek, hogy a kolbászkerítésről szóló szentencia is elhangzik majd. Tölgyesi apósa (Szirtes Ádám játssza) a maga rendíthetetlenül pesti népiességével egyet-mást megtestesít abból, amitől veje idezőkött — lám, hiába —, ám mintha moat némi gyógyerővel is hatna Tölgyesire. Ez nem is képtelenség. Atyaiaian oktató, ízes replikái azonban az adott percben oly szózatszerűen hatnak, hogy a jelenetet éppenséggel kamaszosnak érezzük: nem szabadulhatunk a benyomástól, hogy a szerzők itt bizonyos végső jelentőség súlyával tálnak élénk valami olyasféle tudást, ami csak kiindulópontnak jó. A jelenetben semmi sem utal rá, nekünk mégis fel kell vetnünk: ha valaki nem hiszi azt, hogy Amerikában, mivel ott más az alkotmány, jobban szeretik egymást az emberek (mint kiderül, Tölgyesi valahogy így

A *Tiszta Amerika* esetében azonban ez az ellensúly más értelemben sem helyénvaló: inkább kárt tesz a filmekben, mint pótolna benne valamit. A mutatványszerű kezdő jelenetsort ugyanis számos elmélyültebb képsor követte, mely utóbbiakhoz fogható ritkán láthatunk az újabb idők mozijában. A színhelyek: zajos jégpálya-csarnok; kongó magasépület szobája szürkületkor; kivilágtított autó-alagút a vízpartra; zezguzos raktáépületek a kikötőben. Ezekből a szcénákból hipnotikusan érinti meg a nézőt az idegenbe-szakadt lét olykor felszabadító, olykor hideglelés varázsa, néha pedig halálos üressége. Gothár eléri, hogy mintegy a főhős tekintetén át lássunk (mégha Tölgyesi éppen nem látja is azt, amit mi: például önnön figuráját, vagy egyetlen New York-i barátjának tetemőt a vízben.) Ez a tekintet, hajszolt eleveségével és időnkénti megdermedéseivel, gyakran oly közvetlen, mint egy állaté. Tudjuk, bármelyikünkkel megeshet olyasmi, ami után már mindig így nézünk a világba — éppen ez kényszerít arra, hogy Tölgyesiben sejteni kezdjünk *valakit*, mást, mint pusztá papírfleket. Amikor nem szelemes, amikor csak hebegni-nyögni tud — mintha *csakugyan volna*. Hasonló hatású pillanatok azok is, amikor egyszer vadhajzatú néger barátjával társalog a vízparton — nemigen figyelnek a másik szavaira, mégis mindinkább értik egymást. Ami a néger lazzarone állítólagos hűgát illeti, az ő sorsa érthetetlen marad Tölgyesi előtt (ily módon előttünk is), akárcsak a gengszterek ügyletei. De a lány, s méginkább a gyilkosok — ezek a viszolyogtatóan mókás, köznap-i alakocskák a maguk ólálkodásaival és attackjaival — nagyon is valószínű megtestesülései Frigyes (egy kortársunk) végzetének. Idevaló szereplő még a filmbeli drugstore vas-kos úrnője is: Tölgyesi utolsó menedéke Amerikában.

Van hát miért sajnálnunk, hogy mielőtt végzte beteljesülne, Tölgyesi gyönni kezd apósának, s közben egy egész csokor új aranymondással hozakodik elő. Egyfajta halál ez is. Játék-halál persze, nem minden szerzői tréfa nélkül, de egy igazi, jó tréfa-halál nem ilyen értelmetlen. A *Tiszta Amerika* virtuóz film, a korábbi Gothár-művekhez képest azonban valami bizonytalan benne, s ez alighanem a játék komolysága.

ARDAI ZOLTÁN

„Hasonlíthatatlanul magyar ünnevényekről van szó”
(Trula Hoosier és Lukács Andor)

Jávor István felvétele

Ha elfogadjuk ezt a gesztust, idővel természetesen megzavarodunk attól, ami következik, s amikor a főhős térdreesve veri a földet a tenger túlsó partján, talán meg is rendülünk. De miért ne tudhatnánk előzetesen is azt, és annál még többet, amire a film drámai csúcspontja éles fényt vet? (Tölgyesi kétségbeesett vallomástétele zajlik itt apósának, aki őt hazahurcolni érkezett New Yorkba.) Ez a jelenet kirívó a filmekben a maga szöld eszmeiségével, mondhatni derekasságával: bár főként a szeretet-

hitte), még vágyhat arra, hogy Amerikában éljen, s még az is lehet, hogy csakugyan jobban boldogulna ott. És ha valaki folyékonyan beszél angolul, s amúgy is „mindenre felkészült” (ellentétben Tölgyesivel), akkor is csalódhat, sőt, végezheti a New York-i öböl fenekén. De előfordulhat az is, hogy a különös honvágy, mely saját szülőföldjén gyötör *valakit*, soha nem válik az áttelepülés vágyává. Az idő túlpártjainak is megvan a maguk csábítása. Vannak, akik abba hálnak bele, hogy éppen otthon akarnak hazatalálni, és vannak akiket ez tart egyensúlyban. Az Úr tervét homály fedi — a *Tiszta Amerika* mottója szerint is. Nehéz tehát dicsérnünk egy disszidens-történet *tanulságos* nagyjelenetét, mely a főhős sors-egyénytésének hiányosságait ellensúlyozza.

Tiszta Amerika — magyar, 1987. Rendezte: Gothár Péter. Írta: Esterházy Péter és Gothár Péter. Kép: Dávid Zoltán. Zene: Mási János. Hang: Réti János. Vágó: Nagy Mária. Szereplők: Lukács Andor (Frigyes), Szirtes Ádám (Ádám), Bodnár Erika (Teri), Stafford Ashani (David), Trula Hoosier (Jude). Gyártó: Hunnia Stúdió — Young Cinema Tokyo — Hungarofilm.